

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۳۹۸، دوره ۲، شماره ۳، پیاپی ۷

تحلیل اثرات اقتصادی - اجتماعی کاهش آب دریاچه ارومیه در روستاهای پیراشهری شهر

چهاربرج با تاکید بر مهاجرت‌های فصلی

محمد ولایی\*<sup>۱</sup>، کبری فتح‌آورا<sup>۲</sup>، فاطمه فیضی<sup>۳</sup>

۱-دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز و عضو باشگاه پژوهشگران و نخبه‌گان جوان، دانشگاه آزاد میاندوآب

۲-دانش آموخته کارشناسی ارشد، برنامه‌ریزی روستایی و سازماندهی مناطق عشایری، دانشگاه پیام نور میاندوآب و دبیر آموزش و پرورش

۳-دانش آموخته کارشناسی ارشد کشاورزی (باغبانی)، دانشگاه تبریز

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۲۹

#### چکیده

دریاچه‌ها و بخصوص دریاچه‌های داخلی با وجود اینکه نقشی اساسی در اقتصاد روستایی و تثبیت فعالیت‌های کشاورزی ایفا می‌کنند، کاهش آب آنها تهدید اساسی برای پایداری جمعیت در مناطق روستایی به‌شمار می‌رود و عاملی برای بروز مهاجرت‌های روستای به‌خصوص مهاجرت نیروی کار و جوانان روستایی محسوب می‌شود. هدف تحقیق حاضر، بررسی اثرات کاهش سطح آب دریاچه ارومیه در مهاجرت‌های فصلی پیراشهری شهر چهاربرج در شهرستان میاندوآب می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی - تحلیلی، روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی و جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از تحلیل عاملی و به شیوه تحلیل مولفه‌های اصلی استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق، شامل خانوارهای روستایی روستاهای پیرامون شهر چهاربرج در دهستان مرحمت‌آباد شمالی است که طبق سرشماری سال ۱۳۹۵، دارای ۲۸۰۳ خانوار و ۱۰۲۹۴ نفر جمعیت می‌باشد، طبق فرمول کوکران تعداد نمونه لازم ۲۶۲ خانوار بدست آمد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، نتایج تحلیل عاملی در هشت دسته قرار گرفته و ۶۶/۹۹ درصد واریانس را تبیین نمودند. مهمترین عاملی‌های که از طریق کاهش آب دریاچه ارومیه موجب مهاجرت فصلی روستائیان شده است شامل: عامل درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک، عامل مدیریت، نهاده‌ها و ماشین‌آلات و عامل تنوع درآمدی و همکاری جمعی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: مهاجرت، دریاچه ارومیه، تحلیل عاملی، شهر چهاربرج.

## طرح مسئله

دریاچه‌ها، تالاب‌ها، رودخانه‌ها، آبرگیرها، آب‌بندان‌ها و آب‌های زیرزمینی همواره نقش مهمی را در فعالیت‌های کشاورزی همچون تولید آبزیان، دامداری، نیازمندی‌های اصلی انسان و حفظ تنوع زیستی به عهده دارند (بارانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۴۲). در این میان، دریاچه‌ها به عنوان یکی از ارزشمندترین اکوسیستم‌های زمین دارای کارکردهای بسیار متنوع زیستی بوده و ارزش طبیعی، اقتصادی، اجتماعی متعددی را دارا می‌باشند (نظری‌دوست، ۱۳۸۸: ۱). آب و خاک شرایط خاص خود را دارند و این شرایط از یک طرف امکان رویش هر گیاه و زیست هر جاندار را میسر نمی‌سازد و از طرف دیگر گونه‌های زیستی بی‌نظیر را که بعضاً در هیچ یک از زیستگاه‌های دیگر طبیعت یافت نمی‌شوند، پرورش می‌دهند (آستانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲) و حدود ۱۰ برابر جنگل‌ها و ۲۰۰ برابر زمین‌های زراعی ارزش اقتصادی دارند (Ramsar Convention, 2006: 110).

با وجود این، این اکوسیستم‌های غنی با مخاطرات زیادی مواجه هستند (Cavallo, 2010: 183) و نسبت به دیگر سیستم‌ها بیشترین خسارت ناشی از توسعه ناپایدار بشر را متحمل شده و طی زمان بالاترین تخریب را داشته‌اند (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۰۶). به طوری که در دهه‌های اخیر، دریاچه‌های داخلی کشورمان با سرعت قابل ملاحظه‌ای با کاهش سطح روبرو بوده و این فرآیند همچنان نیز ادامه دارد، به نحوی که در یک قرن اخیر در حدود ۵۰ درصد تالاب‌ها از بین رفته و نابود شده‌اند (Wetland International, 2005: 18). این مسئله به یک چالش جدی در نقاط مختلف جهان تبدیل شده است، به طوری که موجب از بین رفتن زمین‌های کشاورزی کاهش محصولات کشاورزی و بهره‌وری در واحد سطح بخصوص در نواحی روستایی شده است (Walters, Shrubsole, 2003: 369).

به عقیده محققان فعالیت‌های بشری از تهدیدات مهم و اساسی برای حیات تالاب‌ها و دریاچه‌ها به شمار می‌رود (M.E.G.I.F, 2009: 2). این گونه فعالیت‌ها، عمدتاً در قالب پروژه‌های عمرانی-توسعه‌ای، بدون توجه به ابعاد و آثار زیست‌محیطی آنها صورت می‌گیرد. انجام چنین پروژه‌هایی، علی‌رغم آثار مفید اقتصادی، بدون توجه به تبعات زیست‌محیطی می‌تواند تهدیدی اساسی برای حفاظت از این اکوسیستم‌های با ارزش باشد (Sands, 2003: 544). از بین رفتن دریاچه‌ها و بخصوص دریاچه‌های داخلی تهدید اساسی برای پایداری مناطق روستایی و بخش کشاورزی به شمار می‌روند به دلیل اینکه، نقشی اساسی در اقتصاد روستایی و تثبیت فعالیت‌های کشاورزی مانند: کنترل سیل، فرسایش، زیستگاهی برای حیات وحش، بهبود کیفیت آب و منابع آب زیر زمینی، گسترش گردشگری، پایداری جمعیت و غیره دارند (Burton, 2009: 2). در این راستا، بسیاری از متخصصان محیط‌زیست کشور عمده دلایل نابودی تالاب‌های کشور را الگوی فعالیت و زندگی دانسته‌اند که می‌توان به مواردی مانند تغییر کاربری، عدم رعایت حقایق طبیعی، برداشت بی‌رویه از گونه‌های زیستی، تخلیه پساب کشاورزی، مواد زاید و فاضلاب‌های صنعتی و خانگی به تالاب‌ها، صید و شکار بیش از ظرفیت و فعالیت‌های اقتصادی در حریم تالاب‌ها اشاره کرد (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۰۶).

مهم‌ترین دریاچه‌ای که در سال‌های اخیر در ایران در معرض خشک شدن قرار گرفته دریاچه ارومیه می‌باشد (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۹). این دریاچه داخلی به دلیل عوامل متعدد از جمله پروژه‌های عمرانی،

خشکسالی‌های پیاپی، استفاده بیش از حد از منابع آب سطحی، احداث سد و غیره مواجه شده که موجبات کاهش سطح آب آن را فراهم آورده است (Hassanzadeh et al, 2012: 1) و هزینه‌های زیادی را در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی متوجه ساکنان روستایی پیرامون خود کرده است (مجنونی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۰). این وضعیت موجب انتقال نمک به مزارع کشاورزی منطقه شده و موجب کاهش بازدهی و حتی کاهش زیر کشت محصولات کشاورزی و در نهایت آسیب‌های از جمله، کاهش درآمد روستاییان، کاهش تولید در منطقه و استان، اشتغال مولد، از رونق افتادن صنایع جانبی، تبدیلی و وابسته به کشاورزی و غیره گردیده است (ولائی، ۱۳۹۸: ۸۹). همچنین، تدام این امر منجر به بیکاری، افزایش فقر، مهاجرت و جابجایی ساکنان روستاها و شهرهای کوچک حاشیه منطقه، افزایش بزهکاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی و ... می‌شود (علیائی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۴).

شهر چهاربرج و روستاهای پیراشهری آن در دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب قرار دارد و با توجه به وجود همجواری با دریاچه اورمیه طی سال‌های اخیر با کاهش سطح اراضی و شور شدگی زمین‌های کشاورزی مواجه بوده است و با توجه با اینکه در یک دهه اخیر جوانان و نیروی کار این دهستان به شدت شروع به مهاجرت فصلی به شهرهای بزرگ از جمله تهران، تبریز، شیراز و ... را آغاز نموده‌اند، تحقیق حاضر با هدف بررسی اثرات کاهش سطح آب دریاچه اورمیه در مهاجرت فصلی جوانان روستاهایی روستاهای پیراشهری شهر چهاربرج و در پی پاسخگویی به این سوال که آیا پائین بودن درآمدهای پایدار و متنوع به علت کاهش آب دریاچه اورمیه مهمترین عامل ایجاد مهاجرت‌های فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه می‌باشد؟ تدوین شده است.

### مبانی نظری تحقیق

مهاجرت پدیده‌ای است که با رسیدن مهاجران به مقصد خاتمه نمی‌یابد و سال‌ها پس از آن ادامه دارد (قاسمی، ۱۳۹۷: ۵۲۳). در میان انواع گونه‌های مهاجرت، مهاجرت فصلی نیز از گونه‌های جدید آن است که مفهوم آن برای اولین بار در دهه‌ی ۱۹۷۰ بیان شد (Rao, 1994: 3). اگر چه قبل از آن تودارو به‌طور گذرا به آن اشاره کرده بود (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۱). از مهاجرت فصلی تعاریف گوناگونی ارائه شده است. عده‌ای معتقدند به آن دسته از مهاجرت‌ها که کشاورزان در مواقع بیکاری به مناطق دیگر به ویژه شهرها رفته و چند ماهی از سال را به ارائه‌ی خدمت در آن مناطق می‌پردازند و با شروع فصل کشاورزی به روستای خود باز می‌گردند، مهاجرت فصلی گفته می‌شود (چیزدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۹۶).

مهم‌ترین هدف از مطالعه سگونتگاه‌های روستایی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، توسعه سریع و پایدار آنها می‌باشد و به همین منظور و برای ارزیابی این امر مهم، مهاجرت فصلی نیروی کار از عوامل مهم به-شمار می‌آید (Gerard & Gill, 2003: 1) به نقل از ویسی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱). و از مهمترین دلایل عدم تحقق اهداف توسعه روستایی به‌شمار می‌روند. زیرا جوانان روستایی امروزه دارای تحصیلات دانشگاهی بوده و نقش اساسی و مهم در جهت رسیدن به توسعه نواحی روستایی ایفا می‌کنند (Odhiambo, Edwy, 2000: ۳). همچنین سرمایه انسانی برای روستاها محسوب می‌شوند و با خروج آنها از روستا، عملاً توسعه روستایی با

کندی مواجه می‌گردد (پناهی و پیشرو، ۱۳۹۰: ۴۱). به همین جهت، تمامی کشورهای در حال توسعه، مهاجرت جوانان روستائی را مهمترین مسئله جمعیتی خود می‌دانند (ظاهر خانی، ۱۳۸۲: ۹۲). با وجود این، در دهه‌های اخیر مهاجرت به یک عامل مهم اجتماعی و اقتصادی در کشورهای در حال توسعه تبدیل شده است و ادبیات غنی در خصوص علل و عواقب ناشی از مهاجرت در بسیاری از این کشورها پدید آمده است. اما، تا به امروز پدیده مهاجرت فصلی مسئله‌ی نسبی بوده و مورد غفلت قرار گرفته و توجهی به آن نشده است (Görlich and Trebesch, 2008: 107).

مهاجرت فصلی و دایره‌ای مهم‌ترین نوع از اشکال مهاجرت است که از مناطق روستائی به شهری (Bilir, ۱۷۸۱: ۱۰۱۰)، برای دستیابی به کار، اشتغال و درآمد کافی رخ می‌دهد و یکی از بادوام‌ترین اجزای استراتژی امرار معاش برای مردمی که در مناطق روستائی زندگی می‌کنند، می‌باشد. این نوع مهاجرت فقط در زمان بحرانی برای بقا و مقابله با فقیر شدید انجام می‌شود (Deshingkar and Start, 2003: 5). آنچه در این میان مهم است، دو ویژگی بارز این گونه مهاجرت‌ها، یعنی فصلی بودن و ماهیت تکرار شونده آن است (Brau & Hiragaya, 2004: 7). مهاجران فصلی معمولاً خانواده خود را به همراه ندارند و انجام کارهای غیر قانونی علاقه زیادی نشان می‌دهند و با توجه به اقامت کوتاه خود به صورت نامنظم زندگی می‌کنند و مجبور به قبول کارهای سخت تحت شرایط مختلف می‌باشند (Okolski, 2004: 88) ولی مجدداً نزد خانواده خود بر می‌گردند و دوباره بین فصول فعالیت در مزرعه، اقدام به مهاجرت می‌کنند (Brau & Hiragaya, 2004: 8). سازو کار مهاجرت فصلی با وجود همانندی تفاوت‌هایی نیز با سایر اشکال مهاجرت دارد، از جمله اینکه این نوع مهاجرت بیشترین تاثیر را در مبدا دارد. انتقال درآمد کسب شده یا پول های ارسالی از جانب مهاجران فصلی به دلیل نوع زندگی در شهر و امکان صرفه‌جویی در هزینه‌ها، بر اقتصاد محلی تاثیر می‌گذارد. پول‌هایی حواله‌ای یا ارسالی که وارد روستا می‌شود صرف نظر از اینکه در مصرف و یا تولید سرمایه‌گذاری شود، اثر مثبتی بر شکوفایی اقتصادی دارند (اسکلدون، ۱۳۸۴: ۳).

علت اصلی مهاجرت فصلی کمبود زمین است در واقع کمبود زمین نسبت به جمعیت، عامل اصلی تصمیم‌گیری کارگران روستائی به مهاجرت به مناطق دیگر می‌باشد. از عوامل دیگر موثر بر مهاجرت فصلی، نابرابری های ناحیه‌ای در رشد اقتصادی بویژه نابرابری در توسعه صنعتی و کشاورزی (Haberrfeld et al, 1999: ۴۷)، درآمدهای ناکافی حاصله از فعالیت‌های کشاورزی و ساختار خانواده و روابط بین فردی (Bjarnason & Thorlindsson, 2006: 3)، نبود درآمدهای مورد انتظار (Khosroshahi, 2000: 11)، حفظ و بالا بردن معیشت خانوار (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۳) و ... می‌باشد. بنابراین، مهاجرت فصلی معلول یک عامل خاصی نیست، گمان می‌رود که مجموعه‌ای از دلایل ذکر شده در بوجود آمدن مهاجرت فصلی و چرخشی نقش داشته باشند که بسته به شرایط نواحی، ممکن است نقش یکی از این عوامل مهمتر باشد. از آن جا که مهاجران فصلی در آمارگیری جزو روستائیان شمرده می‌شوند، آمار دقیقی از آنها در اختیار نیست (Deshingkar & Farrington, 2009: 25). برای نمونه، برآورد می‌شود در هند ۲۰۰ میلیون نفر و در چین ۱۲۰ میلیون نفر مهاجر فصلی وجود دارد، ولی در آمارگیری ها از آنها سخنی به میان نمی‌آید (Mendola, 2006: 2).

از مزایای مهاجرت فصلی می‌توان بدست آوردن سرمایه مالی، سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی را ذکر کرد (ویسی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱). ولی با این وجود، مهاجرت‌های فصلی یا مهاجرت فصلی جوانان روستایی به شهرها مشکلات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی زیادی برای شهرها ایجاد می‌نماید. بطوری‌که، موجب افزایش هزینه خدمات شهرداری‌ها، گتوهای فقر، توسعه مناطق آلودگ نشین و افزایش کجروی‌های اجتماعی می‌شود (شکوئی، ۱۳۸۷: ۲۹۴). برای جلوگیری از مهاجرت آنان و بروز چنین مشکلاتی در شهرها دولت‌ها باید نسبت به تقویت زیر ساخت‌ها، آموزش‌های کاربردی و ایجاد فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی اقدام کند ( *Shahnaz* ) (Hamid, 2010: 14).

## ۲-۱- پیشینه تحقیق

نخستین بار مایکل تودارو در مورد مهاجرت فصلی یا چرخشی بحث کوتاهی کرده است (تودارو، ۱۳۶۷: ۸۷). دبراو نیز در مقاله‌ای به بررسی تاثیر مهاجرت فصلی نیروی کار بر کشاورزی و ارتقای استانداردهای زندگی آنها در ویتنام پرداخته و نتیجه گرفته که مهاجرت فصلی، اثر مثبت بر کشاورزی دارد و استاندارد های زندگی روستاییانی که مهاجرت فصلی دارند را بالا می‌برد ( *Debraw, 2007: 430* به نقل از سلمانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵). همچنین تعدادی از پژوهش‌های داخلی و خارجی مختلفی که در سال‌های اخیر در زمینه مهاجرت فصلی صورت گرفته است در جدول شماره (۱) آورده شده است.

جدول ۱- پژوهش‌های صورت گرفته در مورد مهاجرت فصلی

محققین و سال	خلاصه نتایج پژوهش
عفتی (۱۳۸۳)	مهاجرت مردان و ماندن زنان در روستا موجب افزایش حجم کار زنان روستایی و وارد شدن افراد خردسال و مسن به کار کشاورزی و دامداری، افزایش مسئولیت‌های روستایی، تغییر روابط خانوادگی، افزایش استقلال زنان، تغییر در شیوه زندگی، افزایش مشکلات زنان روستایی و... شده است
قاسمی سیانی (۱۳۸۸)	نتایج تحقیق دو نوع پیامد مثبت چون بهبود وضعیت اقتصادی، افزایش آگاهی جوانان و گذران اوقات فراغت جوانان و منفی قطع ارتباط جوان با خانواده در روستا و مسائل مرتبط با آن به برهم خوردن نسبت جنسی در روستاها و شهرها را نشان می‌دهد.
شمس الدینی، گرجیان (۱۳۸۹)	عوامل متعدد اقتصادی، اجتماعی، طبیعی در مهاجرت روستاییان دهستان موثر بوده اند. دراین میان، حدود ۸۰ درصد از مهاجرین مورد مطالعه عوامل اقتصادی از جمله جستجوی شغل و دستیابی به درآمد بیشتر را مهم‌ترین دلیل کوچ ذکر کرده اند.
سلمانی و همکاران (۱۳۹۰)	مهاجرت فصلی خانوارهای روستایی در شهرستان سروآباد اثر مثبتی بر دارایی‌های سرمایه‌ای خانوارهای دارای مهاجر فصلی داشته که نتیجه آن بالا رفتن دارایی‌های معیشتی خانوار، کاهش فقر و کاهش آسیب پذیری خانوارهای روستایی بوده است.
پناهی و پیشرو (۱۳۹۰)	عوامل اجتماعی و فرهنگی نقش مهمی در مهاجرت جوانان روستایی داشته است. هرچند عوامل اقتصادی بی‌تاثیر نبوده است.
ویسی و همکاران (۱۳۹۵)	از عوامل مکانی- فضایی دو عامل میزان زمین خانوار و فاصله از شهر در به وجود آمدن مهاجرت فصلی نیروی کار روستایی در شهرستان سروآباد نقش دارند.
<i>Haberrfeld et al</i> (۱۹۹۹)	خانواده هایی که نیروی کار مهاجر دارند به درآمد بالاتری نسبت به خانواده های دیگر دست پیدا می‌کنند.
<i>Gill, G</i> (۲۰۰۳)	یافته‌های تحقیق نشان داده که شروع مهاجرت فصلی، معلول شرایط مکانی - فضایی، به‌ویژه ارتفاع است.

خانواده‌هایی که در مهاجرت شرکت می‌کنند درآمد کمتری نسبت به سایر خانواده‌ها دارند که این امر باعث شده دولت مستلزم به ارائه سیاست های تشویقی مهاجرتی به منظور کاهش فقر شود.	<i>and Brauw Harigaya</i> (۲۰۰۴)
نتایج این پژوهش نشان داد که مهاجرت فصلی نقش مهمی در اقتصاد خانوارهای مهاجر دارد.	<i>tark and Simon Fan</i> (۲۰۰۷)
در تحقیقی در مورد مادیا پرادش هندوستان به این نتیجه رسیدند چالش‌های اکولوژیک و اجتماعی بومی در مبداء باعث اجبار به مهاجرت می‌شود و در نهایت نتیجه می‌گیرند در مقیاس خرد فهمی از مهاجرت فصلی وجود ندارد.	<i>Ajay &amp; kumar,</i> (۲۰۱۴)

مأخذ: مطالعات کتابخانه‌ای، ۱۳۹۸

### روش شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نوع هدف کاربردی و از نظر ماهیت و روش توصیفی-تحلیلی است، به منظور جمع آوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی (مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه)، در محدوده مورد مطالعه استفاده شده است. قلمرو مکانی این تحقیق روستاهای پیراشهری شهر چهاربرج، دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب است. این دهستان دارای ۸ روستا می‌باشد که همه روستاها در سواحل حاشیه جنوبی دریاچه اورمیه و در منطقه کاملاً جلگه‌ای واقع شده‌اند و به علت کم بودن روستاها نمونه‌گیری انجام نشد و تمام روستاها جزء جامعه آماری محسوب گردیدند. بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت این دهستان در سال ۱۳۹۵ برابر ۱۰۲۹۴ نفر و همچنین دارای ۲۸۰۳ خانوار بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵: ۱۵) که تعداد ۲۶۲ نفر از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده و بر اساس فرمول اصلاح شده کوکران برای انجام تحقیق انتخاب شدند. انتخاب خانوارها در سطح هر روستا، به صورت تصادفی ساده انجام گرفت تا اصل فرصت برابر به منظور انتخاب خانوارها رعایت شده باشد. بر این اساس و به منظور دستیابی به نتایج مطلوب، پرسش‌نامه‌ای جهت بررسی مشکلات ساختاری کشاورزی در محدوده مورد مطالعه در ۵ مولفه و ۳۵ معرف مربوط به علل مهاجرت فصلی جوانان روستایی دهستان مورد مطالعه تدوین شد (جدول ۲). سطح پایایی پرسشنامه تحقیق با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۶۱۶ بدست آمد که بیانگر نرمال بودن داده‌ها می‌باشد. در ادامه جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از تحلیل عاملی و به شیوه تحلیل مولفه‌های اصلی استفاده شده است.

### جدول ۲ - مولفه‌ها و معرف های تحقیق

معرف	مولفه
نبود امکان افزایش فرصتهای اشتغال غیرکشاورزی، نبود امکان ایجاد اشتغال غیرزراعی مرتبط با کشاورزی در روستا، عدم امکان افزایش درآمدهای حاصل از فعالیتهای دامداری، عدم امکان افزایش درآمد مستقیم حاصل از فعالیتهای کشاورزی، عدم امکان همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیتهای کشاورزی، عدم سرمایه گذاری دولت در بخش کشاورزی و صنایع وابسته، عدم ایجاد تسهیلات انبارداری و فرآوری مواد غذایی، عدم سرمایه‌گذاری در فعالیتهای کشاورزی و صنایع مکمل توسط ساکنان بومی، فقدان یا کمبود تجربه و مهارت فنی روستاییان در ارتباط با فعالیتهای اقتصادی غیر کشاورزی.	درآمد
امکان تغییر در الگوی کشت از دیم به آبی، امکان کشت محصولات نقدی و بازاری، امکان کاهش تنوع کشت در زمین‌های آبی، امکان استفاده از بیمه محصولات کشاورزی، امکان بهبود شیوه‌های دامداری با رعایت اصول ترویجی، امکان بهبود کیفی نژاد دام‌ها.	تغییر شیوه های تولید کشاورزی
امکان کاهش هزینه های با بکارگیری نوآوری ها و ماشین آلات در فرایند کشت، امکان استفاده از روشهای نوین	استفاده از نهاده ها و



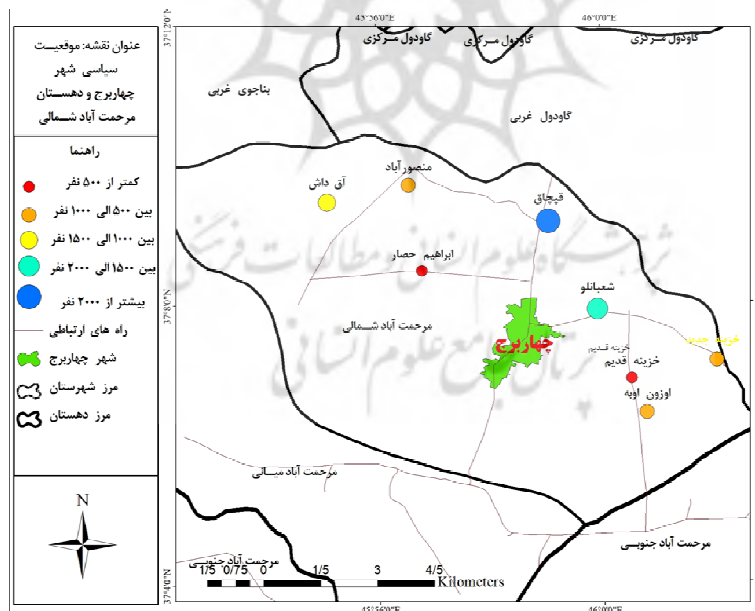
ماشین آلات	آبیاری، امکان استفاده صحیح از ادوات و ماشین آلات در مزارع، امکان استفاده بموقع از ماشین آلات در عملیات کشاورزی، امکان توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده ها (بذر، کود، سم و...)، حضور مداوم مروجان.
استفاده از تسهیلات	امکان پس انداز لازم برای خانوارها جهت دریافت وام، میل به استفاده از اعتبارات به صورت گروهی، عدم وابستگی به منابع مالی واسطه‌ها، وجود اعتماد متقابل میان نظام اعتباری و روستائیان، عدم ارائه اعتبارات مناسب توسط بانک.
توسعه منابع آب و خاک	امکان یکپارچه سازی اراضی، امکان دسترسی به اراضی بزرگ‌تر، وجود عملیات آماده‌سازی زمین برای کشت، امکان استفاده بهینه از منابع آب و هدر رفتن آن، امکان سرمایه‌گذاری در تسطیح خاک زمین‌های زیرکشت آبی توسط مردم و دولت.
همکاری، مدیریت و تصمیم‌گیری جمعی	وجود انگیزه فعالیت گروهی میان کشاورزان، عدم وجود شرکت‌های تعاونی و سهامی زراعی فعال، امکان بهبود شیوه‌های مدیریت اراضی و قطعات زمین، عدم امکان خرید مشترک ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، امکان استفاده از راهنمایی‌های مروجان کشاورزی در گزینش نوع کشت و بذر.

مأخذ: افتخاری و همکاران، ۱۳۸۵، ۶۲؛ حیدری ساریان، ۱۳۹۱، ۱۵۹؛ تقوایی و بسحاق، ۱۳۹۱، ۱۴۳؛ افتخاری و عینالی، ۱۳۸۴، ۶۲؛ علیپور و

همکاران، ۱۳۹۲، یوسفی و همکاران، ۱۳۹۲

### منطقه مورد مطالعه

شهر چهاربرج به قدمت بیش از ۷۵۰ سال در دهستان مرحمت‌آباد شمالی و در جنوب دریاچه اورمیه و در شمال غربی شهرستان میاندوآب و در طول جغرافیایی ۴۵ درجه و ۵۲ دقیقه شرقی و در عرض ۳۷ درجه و ۶ دقیقه شمالی از خط استوا واقع شده است (شکل ۱). این دهستان دارای ۸ روستا به نام‌های قیچاق، شعبانلو، ابراهیم‌حصاری، منصورآباد، آغداش، انبار خزینه قدیم، انبار خزینه جدید و ازون اوبه می‌باشد که در پیرامون شهر چهاربرج به صورت دایره‌ای پراکنده شده‌اند. این روستاها در سال‌های اخیر به دلیل کاهش راندمان تولیدات کشاورزی به افزایش مهاجرت‌های فصلی جوانان روستایی مواجهه شده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰).



شکل ۱: نقشه موقعیت سیاسی شهر چهاربرج و روستاهای پیرامون

سابقه تاریخی این دهستان به هزاران سال قبل باز می‌گردد و طبق ادبیات سینه به سینه به زمان هلاکوخان مغول حاکم در مراغه می‌رسد که با توجه به شرایط آب‌وهوایی و جغرافیایی از جمله: دریاچه اورمیه، جنگل‌های چند صد کیلومتری معروف به شامات، شکارگاه مناسب و محل نگهداری اسب و گوسفند و با توجه به وجود

دشت‌های بزرگ، مانند دشت قیچاق مکان مناسبی برای کشاورزی و باغبانی بوده است و وجود زراعت، باغبانی و امکانات دیگر حیاتی باعث مهاجرت مردم از سایر مناطق و رونق سکونت در این منطقه شد است (ولائی، ۱۳۹۸: ۵۶).

### بحث و یافته‌ها

برای تعیین ضرایب مولفه های مربوط به متغیرهای اثر گذار بر مهاجرت فصلی محدوده مورد مطالعه روستایی از روش تحلیل عاملی به روش تجزیه به مولفه های اصلی استفاده شد. تحلیل عاملی از جمله روشهای چند متغیره است که در آن متغیرهای مستقل و وابسته مطرح نیست؛ تحلیل عاملی اساساً برای کاهش متغیرها یا شناسایی ساختار متغیرها به کار می رود. هدف از کاهش داده ها در این پژوهش حذف متغیرهای اضافی (با همبستگی خیلی زیاد) از کل متغیرها است و هدف از شناسایی ساختار بررسی روابط پنهان بین متغیرها می باشد. در ادامه تحلیل ها و نتایج حاصل از آنها آورده شده است.

**تشکیل ماترسی داده‌ها:** اولین مرحله تشکیل ماتریس داده ها می‌باشد. ماتریس داده ها عبارت است از جدولی که ستونهای آن شامل متغیرها و سطرهای آن شامل دهستان‌ها خواهد بود. در این مرحله ۱ دهستان در برابر ۳۵ متغیر تشکیل ماتریس مورد مطالعه را داده است. متغیرهای مورد مطالعه در جدول ۲ آورده شده است. در ادامه نتایج آماری حاصل از اجرای مدل تحلیل عاملی بر اساس متغیرهای درآمد، تغییر شیوه‌های تولید کشاورزی، استفاده از نهاده‌ها و ماشین آلات، استفاده از تسهیلات، توسعه منابع آب و خاک، همکاری، مدیریت و تصمیم‌گیری جمعی انجام شده است. معیار *kmo* و نتایج آزمون بارتلت نشان می‌دهد؛ معیار *kmo* برابر با ۰,۶۲۳ می باشد که تایید کننده‌ی مدل تحلیل عاملی و بیانگر مناسب بودن آن برای پژوهش است (جدول ۳).

جدول ۳- آزمون بارتلت در سطح معناداری

مجموعه مورد تحلیل	مقدار	مقدار بارتلت	درجه آزادی	سطح
اثرات کاهش سطح آب دریاچه اورمیه در مهاجرت فصلی	۰,۶۲۳	۷۳۷۰,۹۴۳	۵۶۱	۰,۰۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

**محاسبه‌ی ماتریس همبستگی:** با توجه به اینکه تحلیل عاملی از نوع *R* می باشد در مرحله‌ی بعد برای دانستن ارتباط درونی بین متغیرها از ماتریس همبستگی استفاده شده است که به دلیل حجم زیاد داده ها در اینجا آورده نشده است. استخراج عامل ها با استفاده از ماتریس همبستگی بین متغیرها به دست می آید که در مرحله ی بعد به آن پرداخته می شود.

**استخراج عامل‌ها:** در مرحله‌ی سوم با استفاده از ماتریس عاملی، عوامل مشترک و اهمیت نسبی هر یک از متغیرها معلوم می گردد. سپس بردارهای ویژه برای تمامی مقادیر ویژه غیر صفر محاسبه می‌گردد. در روش تحلیل عاملی، عاملهایی برای تحلیل از اهمیت بالایی برخوردار بوده و دارای نقش مهمتری می باشند که مقادیر ویژه بزرگتر از یک داشته باشند. بدین منظور از میان عامل‌های به دست آمده، آنهایی که دارای مقادیر ویژه بزرگ تر از یک بوده به عنوان عامل‌های اصلی انتخاب شده است. در ادامه برای تعیین تعداد بهینه عامل‌ها از نمودار *Scree Plot* استفاده شده است.



عامل‌های استخراج شده مجموعاً ۶۶/۹۹ درصد واریانس کل متغیرها را تبیین می‌کنند. یعنی ۶۶/۹۹ درصد از تغییرپذیری در هشت عامل اصلی توضیح داده شده است. بنابراین به‌طور معنی‌داری می‌توان پیچیدگی مجموعه‌ی متغیرها را با استفاده از این هشت عامل، با از دست دادن فقط ۳۳/۰۱ درصد از متغیرها کاهش داد.

### دوران عامل‌ها

برای رسیدن به حالت مطلوب عامل‌ها را دوران می‌دهند تا ساختار ساده‌ای به دست آید. از میان روش‌های دوران عامل‌ها از روش واریمکس استفاده شده است. چرخش عامل‌ها، درصد تجمعی تغییر توضیح داده شده با عامل‌های استخراجی را تغییر نمی‌دهد. اما باعث تغییر (با یکنواختی بیشتری) در میزان هر یک از عامل‌ها می‌شود. تغییر در کل واریانس تبیین شده هر عامل موجب تفسیر راحت‌تر نیز خواهد شد (جدول ۴).

جدول (۴): بارهای عاملی اصلی و مقدار واریانس توضیح داده شده برای هر عامل بعد از دوران

تعداد عامل-ها	نام عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک	۶,۷۵	۱۹,۸۷	۱۹,۸۷
۲	مدیریت، نهاده‌ها و ماشین‌آلات	۳,۲۸	۹,۶۴	۲۹,۵۲
۳	تنوع درآمدی و همکاری جمعی	۲,۵۰	۷,۳۵	۳۶,۸۷
۴	توسعه منابع آب، خاک و تسهیلات دولتی	۲,۴۲	۷,۱۲	۴۴,۰۰
۵	تغییر شیوه‌های تولید	۲,۲۰	۶,۴۹	۵۰,۵۰
۶	تجربه و مهارت فردی	۲,۰۶	۶,۰۸	۵۶,۵۸
۷	سرمایه‌گذاری	۱,۹۱	۵,۶۱	۶۲,۲۰
۸	تنوع شغلی و تصمیم‌گیری جمعی	۱,۶۲	۴,۷۸	۶۶,۹۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

### تجزیه و تحلیل عامل‌ها

**عامل اول درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک:** مقدار ویژه این عامل ۶/۷۵ می‌باشد که به تنهایی قادر است ۱۹/۸۷ درصد واریانس را محاسبه و توضیح دهد. در این عامل ۸ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۸ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر عدم امکان بهبود شیوه‌های دامداری با رعایت اصول ترویجی با بار عاملی ۰/۹۸۱، متغیر نبود اعتماد متقابل میان نظام اعتباری و روستائیان با بار عاملی ۰/۹۷۱ و متغیر عدم استفاده از راهنمایی‌های مروجان کشاورزی در گزینش نوع کشت و بذر با بار عاملی ۰/۹۶۵، بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در مورد محدوده مطالعه داشته‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد قرار گرفته شاخص درآمد، تسهیلات و توسعه منابع آب و خاک در یک عامل بیانگر آن است که بین این شاخص‌ها همبستگی وجود دارد. بطوری که با ارائه تسهیلات مناسب توسط بانک‌ها و موسسه‌های دولتی و غیر دولتی به روستائیان دهستان مرحمت آباد شمالی موجب بهبود وضعیت منابع آب و خاک بخصوص در بخش کشاورزی خواهد شد و هرچه قدر کشاورزی یک کشور یا روستای بهبود یابد میزان درآمدها بالاتر خواهد رفت و در نتیجه پایداری جمعیت و کاهش مهاجرت را در بر خواهد داشت (جدول ۵).

**عامل دوم مدیریت، نهاده‌ها و ماشین‌آلات:** مقدار ویژه این عامل ۳/۲۸ می‌باشد که به تنهایی قادر است ۹/۶۴ درصد واریانس را تبیین و توضیح دهد. در این عامل ۶ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۶ متغیر مورد بررسی

در این عامل متغیر عدم وجود شرکت‌های تعاونی و سهامی زراعی فعال با بار عاملی  $0/724$  بیشترین تأثیر را در مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد بین شاخص مدیریت و استفاده از نهاده‌ها و ماشین‌آلات کشاورزی که در عامل دوم بارگذاری شده اند همبستگی وجود دارد. بطوری‌که هر چه قدر قدرت شرکت‌های تعاونی و سهامی زراعی و نهادهای محلی مانند شوراهای دهیاری‌ها بالا باشد، سطح مکانیزاسیون افزایش یافته و موجب بهبود درآمد و پایداری جمعیت خواهد شد.

**عامل سوم تنوع درآمدی و همکاری جمعی:** مقدار ویژه این عامل  $2/50$  می‌باشد که  $7/35$  درصد واریانس را توضیح و تفسیر می‌نماید. در این عامل ۳ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۳ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر سرمایه‌گذاری دولت در بخش کشاورزی و صنایع وابسته با بار عاملی  $0/771$  بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد بین همکاری جمعی و گروهی و تنوع درآمدی رابطه معناداری وجود دارد. بطوری‌که با افزایش میزان همکاری و مدیریت جمعی تصمیمات گرفته شده در زمینه‌های مختلف بسود همه روستاییان خواهد بود و سرمایه‌گذاری‌ها، مشارکت، اعتماد و انسجام اجتماعی در بین گروه‌ها و خانوارها افزایش یافته و در نتیجه تنوع اقتصادی و تنوع درآمدی روستاییان و پایداری جمعیت را به همراه خواهد داشت.

**عامل چهارم توسعه منابع آب، خاک و تسهیلات دولتی:** در این عامل مقدار ویژه  $2/42$  می‌باشد و  $7/12$  درصد واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد. در این عامل ۴ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۴ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر عدم ارائه اعتبارات مناسب توسط بانک با بار عاملی  $0/790$  بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است.

**عامل پنجم تغییر شیوه‌های تولید:** مقدار ویژه این عامل  $2/20$  می‌باشد که  $6/49$  درصد واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد. در این عامل ۲ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۲ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر عدم امکان افزایش درآمد مستقیم حاصل از فعالیتهای کشاورزی با بار عاملی  $0/758$  بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است (جدول ۹).

**عامل ششم تجربه و مهارت فردی:** مقدار ویژه این عامل  $2/06$  می‌باشد که  $6/08$  درصد واریانس را تبیین می‌کند. در این عامل ۵ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۵ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر فقدان یا کمبود تجربه و مهارت فنی روستاییان در ارتباط با فعالیت‌های اقتصادی غیر کشاورزی با بار عاملی  $691.0$  بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است.

**عامل هفتم سرمایه‌گذاری:** مقدار ویژه این عامل  $1,91$  می‌باشد که  $5,61$  درصد واریانس را تبیین می‌کند. در این عامل ۳ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۳ متغیر مورد بررسی در این عامل متغیر امکان سرمایه‌گذاری در تسطیح خاک زمینهای زیرکشت با بار عاملی  $0/682$  بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است.

**عامل هشتم تنوع شغلی و تصمیم‌گیری جمعی:** مقدار ویژه این عامل  $1/62$  می‌باشد که  $4/78$  درصد واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد در این عامل ۳ متغیر بارگذاری شده است. از میان ۳ متغیر مورد بررسی در

این عامل متغیر عدم امکان همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیتهای کشاورزی با بار عاملی ۰/۷۶۰ بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است (جدول ۵).

جدول ۵: عامل‌ها و متغیرهای بار گذاری شده

بار عاملی	متغیرها	عامل
۰,۹۵۰	نبود امکان ایجاد اشتغال غیرزراعی مرتبط با کشاورزی در روستا	درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک
۰,۹۲۱	عدم سرمایه گذاری در فعالیتهای کشاورزی و صنایع مکمل توسط ساکنان	
۰,۹۸۱	عدم امکان بهبود شیوه‌های دامداری با رعایت اصول ترویجی	
۰,۱۴۴	حضور مداوم مروجان	
۰,۹۳۸	عدم پس انداز لازم برای خانوارها جهت دریافت وام	
۰,۹۷۱	نبود اعتماد متقابل میان نظام اعتباری و روستائیان	
۰,۹۶۲	امکان دسترسی به اراضی بزرگ تر	
۰,۹۶۵	عدم استفاده از راهنمایی‌های مروجان کشاورزی در گزینش نوع کشت و بذر	مدیریت، نهاده‌ها و ماشین آلات
۰,۷۱۲	عدم امکان استفاده از بیمه محصولات کشاورزی	
۰,۴۱۲	امکان استفاده از روش‌های نوین آبیاری	
۰,۶۷۶	امکان استفاده صحیح از ادوات و ماشین آلات در مزارع	
۰,۶۷۵	امکان استفاده بهینه از منابع آب و هدر رفتن آن	
۰,۵۲۷	وجود انگیزه فعالیت گروهی میان کشاورزان	
۰,۷۲۴	عدم وجود شرکت‌های تعاونی و سهامی زراعی فعال	
۰,۶۳۹	عدم امکان افزایش درآمدهای حاصل از فعالیتهای دامداری	تنوع درآمدی و همکاری جمعی
۰,۷۷۱	سرمایه گذاری دولت در بخش کشاورزی و صنایع وابسته	
۰,۷۴۹	عدم امکان خرید مشترک ماشین آلات و ادوات کشاورزی	
۰,۵۶۵	امکان کشت محصولات نقدی و بازاری	توسعه منابع آب، خاک و تسهیلات دولتی
۰,۷۹۰	عدم ارائه اعتبارات مناسب توسط بانک	
۰,۶۰۶	امکان یکپارچه سازی اراضی	
۰,۷۵۹	امکان استفاده بهینه از منابع آب و هدر رفتن آن	شیوه‌های تولید
۰,۷۵۸	عدم امکان افزایش درآمد مستقیم حاصل از فعالیتهای کشاورزی	
۰,۶۳۹	امکان تغییر در الگوی کشت از دیم به آبی	
۰,۶۹۱	کمبود تجربه و مهارت روستائیان در ارتباط با فعالیتهای غیر کشاورزی	تجربه و مهارت فردی
۰,۵۱۰	امکان کاهش هزینه‌های بکارگیری نوآوری‌ها و ماشین آلات در فرایند کشت	
۰,۴۳۲	امکان توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده‌ها (بذر، کود، سم و...)...	
۰,۶۴۴	میل به استفاده از اعتبارات به صورت گروهی	
۰,۶۳۰	وابستگی به منابع مالی واسطه‌ها	
۰,۶۴۹	امکان استفاده به موقع از ماشین آلات در عملیات کشاورزی	سرمایه گذاری
۰,۶۸۲	امکان سرمایه‌گذاری در تسطیح زمین‌های زیرکشت آبی توسط مردم و دولت	
۰,۳۹۵	عدم ایجاد تسهیلات انبارداری و فرآوری مواد غذایی	
۰,۴۴۷	نبود امکان افزایش فرصت‌های اشتغال غیرکشاورزی	تنوع شغلی و تصمیم‌گیری جمعی
۰,۷۶۰	عدم امکان همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیتهای کشاورزی	
۰,۵۷۴	امکان کاهش تنوع کشت در زمین‌های آبی	

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

## نتیجه گیری

در مجموع افزایش روند مهاجرت‌های فردی و خانواری از روستا به شهر به دلایلی چون بیکاری آشکار و پنهان در اقتصاد روستا، ضعف یا نبود برخی از خدمات زیربنایی و روبنایی، ادامه تحصیل، ازدواج، کسب درآمد، فقر، عدم تطابق مدرک تحصیلی با زمینه های شغلی موجود در روستا، وقوع سوانح و حوادث طبیعی غیر قابل پیشبینی چون سیل، زلزله، خشکسالی و بروز بحران‌های آبی مانند خشک شدن تلاب‌ها و دریاچه‌ها می‌باشد. به همین ترتیب طبق مطالعات میدانی و اظهار نظر مردم محلی مهمترین عامل مهاجرت فصلی جوانان روستایی در دهستان مورد مطالعه کاهش سطح آب دریاچه اورمیّه می‌باشد. بطوری‌که دریاچه اورمیّه طی دهه‌های گذشته به دلیل بروز خشکسالی، کاهش نزولات آسمانی، عوامل انسانی، استفاده بی‌رویه از آب‌های زیرزمینی و غیره شروع به خشک شدن کرده است و این امر منجر به کاهش سطح زیرکشت محصولات کشاورزی، کاهش درآمد روستاییان، کاهش تولید در منطقه، کاهش اشتغال مولد، از رونق افتادن صنایع جانبی، تبدیلی و وابسته به کشاورزی، شور شدن اراضی کشاورزی، از بین رفتن مراتع، کاهش سطح آب‌های زیر زمینی، از بین رفتن درختان میوه و حبوبات در نتیجه موجب مهاجرت فصلی جوانان روستایی شده است.

بر اساس نتایج تحلیل عاملی این اثرات در هشت دسته (۱- درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک ۲- مدیریت، نهاده‌ها و ماشین‌آلات ۳- درآمد و همکاری جمعی ۴- توسعه منابع آب، خاک و تسهیلات ۵- درآمد و تغییر شیوه‌های تولید ۶- تسهیلات، نهاده‌ها و ماشین‌آلات ۷- استفاده از ماشین‌آلات و منابع آب و خاک ۸- درآمد) قرار گرفته و ۶۶٫۹۹ درصد واریانس اثرات کاهش سطح آب دریاچه اورمیّه در مهاجرت فصلی جوانان روستایی دهستان مورد مطالعه را تبیین نمودند. به طور خاص آن چه از مباحث مطرحه و تجزیه و تحلیل نتایج آزمون تحلیل عاملی حاصل از مطالعات میدانی در دهستان مرحمت آباد شمالی بدست آمده می‌توان استنباط کرد که مهمترین عاملی‌های اساسی که موجب مهاجرت جوانان این دهستان به شهرهای بزرگ و کوچک شده عبارتند از ۱- عامل درآمد، تسهیلات و منابع آب و خاک می‌باشد. مقدار ویژه این عامل ۶/۷۵ می‌باشد که به تنهایی قادر است ۱۹/۸۷ درصد واریانس را محاسبه و توضیح دهد و مهمترین عامل برای مهاجرت فصلی جوانان روستایی به‌شمار می‌رود. بطوریکه کاهش آب دریاچه اورمیّه موجب کاهش تولیدات کشاورزی و شور شدن اراضی کشاورزی دهستان شده است. این عامل موجب شده تا امکان ایجاد اشتغال غیرزراعی مرتبط با کشاورزی در روستاها کاهش یابد، بهبود شیوه‌ها دامداری با رعایت اصول ترویجی طبق اظهار نظر ساکنین وجود نداشته باشد، اعتماد متقابل میان نظام اعتباری و روستائیان کاهش یافته و مروجان کشاورزی هیچ گونه راهنمایی در گزینش نوع کشت و بذر انجام ندهند و به‌همین خاطر قدرت پس انداز برای خانوارها کاهش یافته و قدرت سرمایه گذاری برای ساکنین از بین رفته است ۲- عامل مدیریت، نهاده‌ها و ماشین‌آلات، در این عامل متغیر عدم وجود شرکت‌های تعاونی و سهامی زراعی فعال با بار عاملی ۰/۷۲۴ و سومین عامل، عامل تنوع درآمدی و همکاری جمعی، در این عامل متغیر سرمایه گذاری دولت در بخش کشاورزی و صنایع وابسته با بار عاملی ۰/۷۷۱- بیشترین تأثیر را در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی داشته است. هشتمین و آخرین عامل، عامل تنوع شغلی و تصمیم‌گیری جمعی می‌باشد که مقدار ویژه این عامل ۱/۶۲ می‌باشد که ۴/۷۸ درصد واریانس را

محاسبه و توضیح می‌دهد در این عامل ۳ متغیر بارگذاری شده است. از میان آنها متغیر عدم امکان همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیتهای کشاورزی با بار عاملی ۰/۷۶۰ کمترین تاثیر را در بین عامل‌های هشتگانه مورد بررسی در زمینه مهاجرت فصلی جوانان روستایی در محدوده مورد مطالعه داشته است. به‌طور کلی با مهاجرت جوانان روستایی این دهستان به شهرها و رکود فعالیتهای کشاورزی، اقتصاد معیشتی و خودبسنده روستایی رو به نابودی نهاده و همچنین با جدایی جوانان از خانواده پدری، خانواده گسترده روستایی رو به اضمحلال نهاده و سلطه موروثی پدر کاسته شده است. در نتیجه با توجه به کاهش جمعیت روستایی در سال‌های اخیر و افزایش مهاجرت‌های روستا شهری و خروج جوانان فعال از روستاها بهترین راه جلوگیری از مهاجرت جوانان جویای کار و تخلیه روستاها و بروز مشکلات حاد اجتماعی در شهرها، ایجاد نواحی صنعتی روستایی و استقرار صنعت در نواحی روستایی و ایجاد اشتغال برای جوانان روستایی خواهد بود.

### منابع

- ۱- افتخاری، رکن الدین عبدالرضا، نرگس، وزین، پور طاهری، مهدی و دانه‌کار، افشین (۱۳۹۴). راهبردهای توسعه زیست سازگار با اکوسیستم تالاب براساس الگوی بوم روستا در روستاهای حاشیه تالاب‌های مانکاله و لپوی زاغمرز، محیط زیست طبیعی، منابع طبیعی ایران، دوره ۶۸، شماره ۳؛ صص ۵۰۲-۵۰۵.
- ۲- آستانی، سجاد؛ بهاره لرستانی، مهرداد چراغی و الهام رنجبر ضرابی. (۱۳۹۰). "بررسی گردشگری و اکوتوریسم در تالاب‌ها به عنوان شاهکارهای خلقت"، همایش ملی گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد همدان.
- ۳- بارانی، وحید، پوراکرمی، محمد، فتوحی، باقر و پوراکرمی، سعید (۱۳۹۶). تحلیل روند خشک شدن دریاچه ارومیه و مهمترین تاثیرات آن بر سکونتگاه‌های پیرامونی، مجله پژوهش‌های روستایی، دوره ۸، شماره ۳؛ صص ۴۴۱-۴۵۳.
- ۴- پناهی، لیلا، پیشرو، حمد الله. (۱۳۹۰). "بررسی عوامل موثر بر مهاجرت جوانان روستایی به شهر مطالعه موردی: روستاهای بخش مرکزی شهرستان مرودشت" فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای. سال اول. شماره ۲. صص ۵۰-۴۱.
- ۵- تقوایی، مسعود و بسحاق، محمد رضا. (۱۳۹۱). "تحلیلی بر شاخص‌های توسعه‌ی کشاورزی و سطح بندی شهرستان‌های استان خوزستان با بهره‌گیری از روش آنالیز اسکالوگرام". تحقیقات اقتصاد کشاورزی، سال چهارم. شماره ۲.
- ۶- چیدری، محمد، مسیب بقایی و امید نوروزی. (۱۳۸۵). "مهاجرت روستایی چالشی برای کشورهای در حال توسعه". فصلنامه جهاد. شماره ۲۷۳. صص ۲۹۲-۳۰۷.
- ۷- حیدری ساریان، وکیل. (۱۳۹۱). "بررسی عوامل موثر بر موفقیت تعاونی‌های تولید روستایی (مطالعه موردی: شهرستان پارس آباد)". فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. سال چهارم. شماره ۲. صص ۱۵۱-۱۶۵.
- ۸- سلمانی، محمد، محمد رضا، رضوانی، مهدی پور طاهری، فرزاد ویسی. (۱۳۹۰). "نقش مهاجرت فصلی نیروی کار در معیشت خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان سروآباد- استان کردستان)". پژوهش‌های جغرافیای انسانی. شماره ۷۷. صص ۱۱۱-۱۲۷.
- ۹- سلیمی ترکمانی، حجت. (۱۳۹۰). "بررسی مشکل زیست محیطی دریاچه ارومیه از منظر حقوق بین الملل محیط زیست". فصلنامه راهبرد. سال بیستم. صص ۲۰۲-۱۱۷.
- ۱۰- شکویی، حسین. (۱۳۸۸). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. تهران؛ انتشارات سمت.
- ۱۱- شمس‌الدینی، علی و پروین گرجیان. (۱۳۸۹). "عوامل موثر در مهاجرت روستاییان به شهرها، با تاکید بر شبکه مهاجرت مطالعه موردی: دهستان رستم دو". مجله چشم‌انداز جغرافیایی. سال پنجم. شماره ۱۱. صص ۷۵-۹۲.

- ۱۲- طاهر خانی، مهدی. (۱۳۸۲). "توزیع جغرافیایی محصولات فرهنگی و نقش آن در مهاجرت جوانان روستایی مطالعه موردی قزوین". پژوهش‌های جغرافیایی انسانی. شماره ۴۷. ص ۹۲.
- ۱۳- عفتی، محمد. (۱۳۸۳). "بررسی آثار مهاجرت فصلی مردان بر فعالیت‌های زنان روستایی". فصلنامه روستا و توسعه. شماره ۲۷. صص ۴۱-۸۴.
- ۱۴- علیانی، محمد صادق، پاکتیا، فرهاد، عزیز، سمیه (۱۳۹۷). مطالعه و نقش سرمایه اجتماعی در احیای دریاچه ارومیه، دشت بناب، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال دهم، شماره سوم، صص ۱۰۳-۱۱۷.
- ۱۵- قاسمی، پروین (۱۳۹۷). مسکن، مهاجرت و محله‌های مردمی؛ راهبردهای بقا و ارتقا در میان مهاجران کم درآمد شهری (مطالعه‌ی موردی: خانواده‌ی مهاجر ساکن محله‌ی خزانه در تهران)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۷، شماره ۵۵۹؛ صص ۵۲۳-۵۵۲.
- ۱۶- مجنوننی توتاخانه، حیدی ساریان وکیل، مفرح، مجتبی (۱۳۹۶). بررسی اثرات خشکسالی دریاچه ارومیه بر تغییرات تاب آوری سکونتگاه‌های روستایی، مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۶، شماره ۴، صص ۶۷-۸۹.
- ۱۷- نظری دوست، علی. (۱۳۸۸). حفاظت از تالاب‌ها؛ سازگاری با تغییرات اقلیمی، طرح حفاظت از تالاب‌های ایران، ویژه نامه روز جهانی تالاب‌ها، بولتون شماره ۷.
- ۱۸- ولائی، محمد (۱۳۹۸). الگوسازی فضایی کاهش فقر روستایی با تاکید بر متنوع سازی اقتصادی روستایی، رساله دکتری، دانشگاه تبریز، دانشگده برنامه ریزی و علوم محیطی.
- ۱۹- ویسی، فرزاد، سلمانی، محمد و رضوانی، محمد رضا (۱۳۹۵). واکاوی نقش عوامل مکانی-فضایی در مهاجرت فصلی نیروی کار روستایی به شهر (مطالعه موردی: شهرستان سروآباد)، مطالعات و برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، سال یازدهم، شماره ۳۷، صص ۱۹-۳۵.
- 20- Bilir, M. (2010). "Migration from rural to urban and the educational needs of adults in the process of urban transformation (The Case of Yukar Dikmen Neighborhood, Ankara)". *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 9. 1781-1787.
- 21- Bjarnason, T. & Thorlindsson, T. (2006). "Should I stay or should I go? Migration expectations among youth in Icelandic fishing and farming communities". *Journal of Rural Studies*. 4(3). 3-5.
- 22- Brauw, A, Harigaya, T. (2004). "Seasonal Migration and Improving Living Standards Vieynam". *Economics Departement Working Paper*. 1-34.
- 23- Cavallo, Eduardo. A, and at al. (2010). "Catastrophic Natural Disasters and Economic Growth". *IDB Working Paper Series IDB-WP-183*. Washington. D.C.: Inter-American Development Bank.
- 24- Debraw, A. (2007). *Seasonal Migration and Agriculture in Vietnam*. ESA Working. No. 07-04.
- 25- Deshingkar, P. and Start D. (2003). *Seasonal Migration for Livelihoods in India: Coping. Accumulation and Exclusion*. Overseas Development Institute 111 Westminster Bridge Road London SE1 7JD UK.
- 26- Deshingkar, P. and Farrington. (2009). *Circular Migration and Multilocational Livelihood Strategies in Rural India*. Oxford University Press.
- 27- Gerard J. G. (2003). *Seasonal Labour Migration in Rural Nepal: a Preliminary Overview*. Overseas Development Institute 111 Westminster Bridge Road London SE1 7JD UK
- 28- Görlich, D. and Trebesch, C. (2008). *Seasonal Migration and Networks—Evidence on Moldova's Labour Exodus*. Kiel Institute, DOI: 10.1007/s10290-008-0139-y.



- 29- Hassanzadeh, E. et al. (2012). "Determining the Main Factors in Declining the Urmia Lake Level by Using System Dynamics Modeling". *Water Resour Manage.* 26. 129–145.
- 30- Heberfield, et al. (1999). "Seasonal Migration of Rural Labor in India". *Population Research and Policy Review.* vol 18. 473-489.
- 31- Khosroshahi, P. (2000). *The reasons of migration to Tehran.* Tehran, Iran: Management and Planning Organization.
- 32- M.E.F.G.I. (2009). *Ministry of Environment and Forests Governme of India. Conservation and Survey Division, National Wetland Conservation Programme Guidelines for Conservation and Management of Wetlands In India, India: New Delhi.*
- 33- Odhiambo, E. O. (2000). *The Role of Rural Youth in Promoting Conservation Agriculture. In Kenya.*
- 34- Okólski, M. (2004). *Migration Trends in Central and Eastern Europe on the Eve of the European Union Enlargement: An Overview.* In A. Gorny and P. Ruspini (eds.) *Migration in the New Europe: East-West Revisited.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- 35- Rao, U. (1994). *Palamoor Labor: a Study of Migrant Labor in Maha Bubnagar District.* Hyderabad, C.D. Deshmukh Impact Center. Council for Social Development.
- 36- Sands, Q. Philippe, C. (2003). *Principles of International Environmental Law.* Cambridge University Press.
- 37- Shahnaz, H. (2010). *Rural to Urban Migration in Pakistan the Gender Perspective.* Pakistan Institute of Development Economics. Working Papers 56.
- 38- Singh, N. (2009). "Forum on the 'Legal Empowerment of the Poor' Fighting rural poverty, inequality and low productivity through legal empowerment of the poor". *The Journal of Peasant Studies.* 36. 4, 871–892.
- 39- *The Ramsar Convention on Wetlands.* (2006). *Designating Ramsar Sites: Ramsar Handbooks for the wise use of wetlands.* 3th Edition. 110.
- 40- Walters, Dan, Dan Shrubsole. (2003). "Agricultural drainage and wetland management in Ontario". *Journal of Environmental Management.* 69. 369–379.
- 41- Wang, Y. (2001). *What is Factor Analysis?.* Stat News 48.
- 42- *Wetland International. (WI).* 2005. [http:// www.wetlands.org](http://www.wetlands.org).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی